

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЯК
ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЛІТЕРАТУРИ

У статті акцентовано увагу на одному із компонентів фахової підготовки словесників – формуванні читацьких компетентностей учнів, розкрито сутність поняття компетентності як педагогічного явища, окреслено умови та особливості реалізації компетентнісного підходу на уроках української літератури в основній школі.

Для забезпечення високої науково-методичної та ідейно-виховної результативності уроку літератури в сучасній школі важливе значення має рівень професійної компетентності педагога. Підготовка майбутнього вчителя літератури повинна бути зорієнтована на розуміння загальних закономірностей розвитку навчально-виховного та літературно-мистецького процесу, вільне оперування навчальним матеріалом, докладне знання текстів художніх творів, урахування психолого-педагогічних основ навчання і виховання учнів. Одним із компонентів фахової підготовки є формування в майбутнього філолога здатності до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження інноваційних технологій, реалізації принципів компетентнісно зорієнтованого, індивідуально диференційованого навчання, що сприятиме творчому розвитку особистості учня-читача, формуванню його читацьких компетентностей.

Загальний аналіз проблеми впровадження компетентнісного підходу в сучасній національній освіті здійснено О.Савченко, Н.Бібік, С.Бондар, М.Єрмаковим, С.Трубачевою, характеристику компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн представлено О.Овчарук, О.Пометун, О.Локшиною. Проблема компетентності як першооснови професійної майстерності стала предметом дослідження таких науковців, як І.Зязюн, В.Шуляр, А.Маркова, Т.Новікова, Н.Тализіна, В.Сластьонін. Вченими-методистами Т.Бугайко, Ф.Бугайко, Є.Пасічником, В.Неділько, Б.Степанишиним професійну

компетентність педагога визначено як знання нормативних освітянських документів, фундаментальних педагогічних ідей, закономірностей функціонування та розвитку літературно-мистецьких явищ, теоретико-літературних категорій і понять, сутності, принципів, змісту, форм, методів і прийомів аналізу художніх творів, моделювання навчальних ситуацій на уроках з урахуванням літературного розвитку й інтересів учнів, розвинені інтелектуально-логічні та комунікативні здібності, високий рівень загальної культури. Ключові компетентності в шкільній освіті Росії описано в працях І.Зимньої, Г.Селевка, А.Хуторського, С.Шишова та інших. Окремі аспекти проблеми формування ключових компетентностей засобами художнього слова на уроках літератури висвітлено в публікаціях Л.Фурсової, О.Шкловської, О.Ісаєвої, однак методика формування читацьких компетентностей учнів мало досліджена й теоретично не обґрунтована.

Мета статті – розглянути професійну компетентність майбутнього філолога як здатність до творчої реалізації компетентнісного підходу на уроках української літератури в основній школі.

Однією із умов успішної реалізації компетентнісного підходу є чітке визначення термінології цієї актуальної педагогічної проблеми. Досить часто у вітчизняних нормативних та наукових педагогічних матеріалах поняття „компетенція” і „компетентність” використовуються як синонімічні, однак вважаємо перспективним підхід, який розрізняє ці терміни. Поділяємо думку зарубіжних та українських учених, які розуміють „компетенцію” як визначену соціальну вимогу, норму до загальноосвітньої підготовки учня, а *компетентність* як володіння учнем відповідною компетенцією, що передбачає його особистісне ставлення до неї та предмету діяльності, а також наявність мінімального досвіду застосування компетенції. На основі аналізу наукової літератури та постанов Міжнародної комісії Ради Європи та OECD ми дійшли висновку, що *компетентність* – це інтегрований результат освіти, який включає *знання*, але на відміну від знань передбачає переведення різноманітної, динамічної інформації у форму власної діяльності (реальної чи

мислинневої), а не інформації про неї; *уміння* використовувати це знання у конкретній ситуації, але на відміну від уміння удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями; *навички (діяльність)*, тобто розуміння яким способом можна здобути це знання, але на відміну від навички є усвідомленою; *цінності, критичне мислення*, тобто адекватне оцінювання себе, важливості конкретного знання для власної діяльності [2]. Компетентність тісно поєднує мобілізацію знань, умінь та поведінкових стосунків, необхідних для розв'язання конкретної проблеми. Оволодіння компетентністю вимагає достатнього рівня інтелектуального розвитку особистості: логічного та творчого мислення, визначення власної позиції, самооцінки.

Розуміння компетентності як здатності особистості до спрямованої та результативної діяльності є актуальним й для читання художніх творів, однак нечіткість у терміносистемі цієї педагогічної інновації та відсутність у вітчизняній методиці літератури єдиної теоретичної концепції компетентісно орієнтованої літературної освіти зумовлюють очевидні протиріччя у педагогічній практиці. Так, Державний стандарт базової і повної середньої освіти визначає мету освітньої галузі „Мова і література” як необхідність „формування комунікативної і літературної компетенції, що базується на знаннях, вміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо”[1]. У Програмі з української літератури для 12-річної школи зазначається, що вивчення української літератури сприятиме „формування покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці; здатним робити особистісний, духовно-світоглядний вибір; матиме необхідні знання, навички, компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях” [3; 5]. У методичних публікаціях (Л.Фурсова, О.Шкловська) представлено розуміння літературної компетенції як результату навчальної діяльності, який базується на сумі знань, отриманих у процесі літературної освіти, і виявляється у вміннях, необхідних для сучасного життя та подано

визначення читацької компетентності як інтегральної характеристики особистості, яка володіє читацькою компетенцією[4].

У нашому розумінні *читацькі компетентності* можуть бути визначені як здатність до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації та вважатися результатом компетентнісного літературного навчання. Читацькі компетентності не існують як психологічна чи інтелектуальна даність особистості, а можуть вимірюватися тільки рівнем успішності читацької діяльності учня, його здатністю до виконання цілого спектру завдань, розв'язання проблем і отримання позитивного результату. *Читацькі компетентності* – це інтегрований компонент навчальних досягнень учнів, перелік основних усвідомлених учнями знань, вмінь і навичок, передбачених конкретною літературою темою та система ціннісно-світоглядних орієнтацій, сформованих на матеріалі програмових художніх творів, а також здатність до цільового осмисленого застосування комплексу літературних знань, умінь і способів діяльності в тій чи іншій життєвій сфері.

Розробляючи компетентнісну модель уроку української літератури, вчителю важливо враховувати реальні тенденції сьогодення – загальне падіння рівня читацької культури суспільства, пріоритет матеріальних цінностей, засилля теле- та відеопродукції, активне зацікавлення комп'ютером, Інтернетом, що часто зумовлює відсутність в учнів постійної потреби у читанні художньої літератури, тому як наслідок – низький рівень читацьких компетентностей.

Методика розвитку читацьких компетентностей учнів основної школи може передбачати такі компоненти:

- освітньо-змістовий – оволодіння історико-літературними та теоретико-літературними знаннями, загальна начитаність (літературна ерудиція), постійна потреба у читанні;
- практичний (діяльнісний) – застосування усно та письмово основних вмінь та навичок аналізу художніх творів;

- ціннісний – здатність оцінювати художні явища на основі власних почуттів, що впливає на формування особистих читацьких інтересів та вдосконаленню естетичного смаку.

Методика розвитку читацьких компетентностей учнів основної школи орієнтована на *очікувані результати* шкільної літературної освіти, а саме: сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського письменства як повноцінного, оригінального мистецтва, постійну потребу в зацікавленому читанні; навчити робити свідомий вибір літератури, враховуючи вікові та особисті інтереси, навчити творчо інтерпретувати художні твори та глибоко усвідомлювати естетичні й моральні цінності, на яких акцентовано у художньому тексті, висловлювати власні погляди, виявляти здатність до оригінальних рішень різноманітних навчальних завдань, до перенесення набутих знань і вмінь на життєві ситуації.

Одна із умов успішної реалізації компетентнісного підходу на уроках літератури – це обов'язкове врахування вікових можливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів основної школи.

Педагогу важливо знати, що специфічним новоутворенням старшого підліткового віку є поява відчуття дорослості, яке визначає зміст і спрямованість навчально-пізнавальної діяльності, морально-етичних норм, розвиток самосвідомості, інтересів, підлітка. Учні 7-8 класів починають цікавити питання власного призначення, пошуку життєвих орієнтирів. Саме в цьому віці розпочинається формування домінуючої спрямованості читацьких та інших інтересів. Для формування читацьких компетентностей учнів цього віку вчителю необхідно зважати на розширення читацьких запитів підлітків, загострення уваги до внутрішнього світу людини, зміну характеру сприймання художнього твору від фабульного до проблемно-психологічного, вміння ґрунтовніше аналізувати образи, прагнення зіставляти компоненти твору, зростання інтересу до особи письменника, здатність чіткіше визначати художні прийоми творення образів. Однак, недоліками у засвоєнні художнього твору є фрагментарне сприймання тексту, однобічний підхід до оцінки літературних

образів, одноплановість узагальнень, відсутність чіткого виділення типового та індивідуального в образах-персонажах.

Пріоритетними методами вирішення проблеми розвитку читацьких компетентностей у цьому віці мають стати репродуктивно-творчий та дослідницький. Характер навчальної діяльності повинен сприяти формуванню логічного мислення старших підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому. Види діяльності учнів на уроках та методи і прийоми роботи над художнім текстом можуть бути такими: інтригуючий початок, бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, коментоване читання, підбір фактичного матеріалу з означеної проблеми, постановка проблемних запитань і завдань щодо змісту і художніх особливостей твору, складання усної і письмової простої чи порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, зіставлення художнього твору з його екранізацією чи театральною виставою. Підвищенню рівня читацьких компетентностей школярів цього віку сприяють бібліотечні уроки, літературні екскурсії, „круглі столи”, присвячені ролі читання для розвитку особистості.

У ранній юності (9 клас) характерне загострення інтересу до дійсності, зацікавленість різного роду моральними проблемами, роздумами і суперечками. Відбувається вдосконалення розумових здібностей: збагачення понятійного апарата, розвиток творчої уяви, аналітичного мислення, самосвідомості, саморефлексії, особливої емоційної вразливості. Читацькі інтереси визначаються уподобаннями творів про кохання, дружбу, сімейні стосунки, про вольових героїв. Читачів-школярів цього віку приваблює психологічний аспект художніх творів, моральні стосунки між героями, еталоном може бути моральний ідеал узагальненого характеру, на основі якого учень намагається регулювати власну поведінку. Дев'ятикласники демонструвати значно вищу самостійність і критичність суджень у порівнянні з попередньою читацькою групою. Оцінка вчинків і поведінки літературних героїв відзначається вмотивованістю та аргументованістю.

Методами, прийомами та видами навчальної діяльності, що впливають на розвиток читацьких компетентностей учнів 9 класу, будуть, перш за все, дослідницький та евристичний методи, такі прийоми, як самостійний аналіз твору, постановка проблеми, такі види діяльності, як самостійний добір матеріалу, виступ на семінарі, диспуті, написання творчих робіт різного характеру та жанру, невеликих самостійних досліджень.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає таку організацію роботи на уроці літератури в 7-9 класах, у процесі якої вчитель має можливість розвивати в учнів певні читацькі компетентності. Наприклад, компетентність у *репродукуванні* – це знання змісту вивчених художніх творів, теоретико-літературних понять, передбачених програмою, уміння виразно читати та декламувати напам'ять тексти або текстові фрагменти; переказувати невеликі за обсягом твори або уривки із них; розуміти композицію твору; складати простий план вивченого твору; давати просту характеристику літературних героїв, виділяти основну думку прочитаного. Компетентність репродуктивного характеру найбільш ефективно забезпечується інформаційними методами навчання: репродуктивна бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, виконання завдань за зразком тощо.

Компетентність у *формулюванні критичної оцінки* – критичне ставлення до ідей твору, різноаспектна характеристика героїв твору з умотивуванням їхньої поведінки та вчинків, встановлення причиново-наслідкових зв'язків й мотивів поведінки героїв. Ця компетентність розвивається евристичними методами навчання: евристична бесіда, проблемний виклад матеріалу, виконання пізнавальних завдань.

Компетентність у *висловленні власної оригінальної думки* – це глибоке усвідомлення порушених у творі проблем з обов'язковою проекцією на власні, художній твір стає поштовхом для самовдосконалення, для роздумів над власною поведінкою і світом, що оточує. Компетентність творчого характеру досягається евристичними та пошуковими методами навчання, які залучають учнів до самостійної пошукової діяльності: проблемно-аналітична бесіда, семінар, „круглий стіл”, дебати.

Компетентність у визначенні специфічних особливостей художнього твору, на рівні ґрунтовно засвоєних *теоретико-літературних понять*.

Компетентність у створенні письмових робіт творчого характеру як виявлення сформованості умінь аналізувати твір в єдності змісту і форми, як свідчення самостійності суджень, особистісного критичного ставлення учня до порушених автором проблем.

Кожна з читацьких компетентностей формується і через спеціальні вміння, а саме: розвинену відтворюючу уяву, здатність до співпереживання, вміння сприймати твір у його художній цілісності, вміння розуміти індивідуальність автора.

Вивчення творів українського письменства сприяє набуттю учнями читацьких компетентностей, що розвиваються на кожному році навчання та є рівнями набуття життєвих (ключових) компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – №3.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.:”К.І.С.”, 2004. – 112с.
3. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи / За заг. ред. Р. В.Мовчан. – К., 2005. – С.5.
4. Фурсова Л. Літературна компетенція учнів у вимірі контекстних матеріалів// Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 26 (вересень).

Yatsenko Tamila

THE FORMATION OF STUDENTS' READING COMPETENCES AS AN IMPORTANT PART OF FUTURE LITERATURE TEACHERS' PROFESSIONAL EDUCATION

The article intends to come across the problem of Literature teachers' professional education that includes the component of students' reading competences

formation; the substance of the notion of competence as a pedagogical phenomenon is uncovered; background and peculiarities of the competence-based approach usage at the Ukrainian literature lessons in the basic school are outlined.